

Ніна Березюк,

головний бібліотекар Центральної наукової бібліотеки ХДУ

БІБЛІОТЕЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ (СТОРИНКИ ІСТОРІЇ)

Простежуючи великий шлях, який здолало наше вітчизняне бібліотекознавство, можна з впевненістю сказати, що історія бібліотечної освіти зароджувалася саме в Харкові, де і перший бібліотечний вуз. На порозі XXI ст. він відзначає своє 70-річчя.

Ще наприкінці XIX - на початку XX ст. Л.Б.Хавкіна, К.І.Рубинський та інші наголошували, що в Росії професія бібліотекаря не набула необхідної значущості, а системи професійної підготовки бібліотекарів взагалі не існує. Тільки в 1911 р. Перший всеросійський з'їзд з бібліотечної справи чітко окреслив статус бібліотекаря, визнавши цю професію як особливу, «вчену», котра потребує спеціальної освіти. На жаль, пропозиції відомих бібліотекознавців К.І.Рубинського, А.І.Калішевського, Н.С.Сафронова про створення кафедр бібліотекознавства і бібліографії при Санкт-Петербурзькому та Харківському університетах, про викладання курсу бібліографії у вищих навчальних закладах не підтримала більшість з'їзду. Він віддав перевагу курсовій системі бібліотечної освіти, що згодом відбулось у відкритті короткотермінових бібліотечних курсів народного університету т.Шанявського в Москві (1913), численних курсів у різних містах.

Перші пореволюційні роки - час пошуку форм і методів організації професійної бібліотечної освіти. Але її створення почалося з руйнації старої академічної школи як «архаїчної». Сумнозвісна реформа вищої школи в Україні знищила університети. На руїні колишнього Харківського університету в 1921 р. відкривається Харківський інститут народної освіти (ХІНО) із факультетами професійної освіти та соціального виховання [1] й політосвіти (згідно з постановою РНК УСРР від 13 вересня 1925 р.) [2]. Це була єдина установа в Україні такого профілю з трирічним курсом навчання, згодом - чотирирічним. Навчальний план факультету (сюди прий-

мали тільки членів КП(б)У та ЛКСМУ віком від 20 до 32 років, котрі мали не менше одного року стажу політосвітньої роботи [3]) зорієнтувався на підготовку універсального політосвітника, організатора й керівника великих політосвітніх установ. Додатково на базі основної підготовки з третього курсу навчання передбачалися такі спеціалізації: 1) шкільно-курсова; 2) книжно-бібліотечна; 3) екскурсійно-музейна. Але названі умови не давали можливості отримати вищу освіту безпартійним працівникам бібліотек з великим стажем роботи.

Бракувало педагогічних кадрів. Якщо на факультетах професійної освіти й соціального виховання працювали відомі вчені колишнього університету професори Д.І.Багалій, О.С.Грузинський, А.А.Слуцьких, Є.С.Хотинський, Д.М.Синцов, М.П.Барабашов та багато інших, чиї прізвища не потребують коментарів, то новостворений факультет таких викладачів не мав. З часом організаторами навчального процесу стали партійні й профспілкові працівники, ветерани партії, керівники установ Наркомосу.

Факультет у зв'язку зі специфічним характером та новизною радянської політосвітньої справи, відсутністю наукової та навчальної літератури об'єднував у собі ознаки, з одного боку, навчальної, а з другого, - лабораторно-наукової установи, де політосвітній матеріал викладався і оформлявся в нові наукові дисципліни шляхом співробітництва лекторів та студентів [4].

Інститути народної освіти потребували реорганізації: ХІНО все більше ставав вузом з абсолютно різними факультетами, з різними методами роботи, які не могли забезпечити швидкої підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Його

розгалужують на ряд нових інститутів. 9 липня 1929 р. факультет політосвіти був реорганізований у Харківський інститут політичної освіти (ХІПО) [5]. Від підготовки організатора політосвітньої роботи широкого профілю вуз переходить до підготовки організатора-методиста конкретної галузі (бібліотечної, культосвітньої, антирелігійної), який володів би достатнім обсягом знань і навичок у відповідній сфері роботи. Випускники ХІПО мали стати й викладачами бібліотечних дисциплін політосвітніх і педагогічних технікумів, партшкіл, тобто політосвітпрацівниками, які б могли здійснити революцію в бібліотечній роботі, її реконструкцію [6]. В інститут приймали тільки членів партії. Кафедру бібліотекознавства очолювала відомий бібліотекознавець Н. Я. Фрідьева. Навчальний план розраховувався на 3,5 роки, спеціалізація починалася з першого курсу. 53% навчального часу відводилося для викладання соціально-економічних дисциплін, 18% - на спеціальні.

У 1930 р. ХІПО реорганізувався в Харківський інститут комуністичної освіти (ХІКО). Наступного - йому надано статус Всеукраїнського інституту комуністичної освіти (ВУІКО). Факультети: бібліотечний, книгопоширення, шкільно-курсовий, музейний, екскурсійний (туристський), атеїстичний та агітмасовий, що став провідним. Першого року стають студентами 300 осіб, в наступні - 500 і 750. Набір на бібліотечний факультет не перевищував 60 осіб. На початок 1932-1933 н. р. у ВУІКО налічувалося 1378 студентів (77% - робітники, 16% - селяни, 7% - службовці). Його бібліотечний факультет ставить за мету підготовку не політосвітпрацівника, а саме бібліотечного.

30-ті роки - період боротьби з т. зв. «українським буржуазним націоналізмом», що, безумовно, позначається на діяльності вузу. Кафедра бібліотекознавства викриває «помилки» окремих викладачів (Гаврилюка, Годкевича, Куліківського, Фрідьевої). Аналізуючи науково-методичні розробки звинувачених, їм закидають троцькізм, антиленінське тлумачення окремих питань бібліотечної справи.

Незважаючи на негативні явища в суспільстві, мережа бібліотек в Україні зростає. За переписом 1934 р. в республіці діє 28130 стаціонарних і 17287 пересувних бібліотек. Їх книжковий фонд зріс з 9 млн. у 1911 р. до 124 млн. у 1934. Для обслуговування такого масиву були необхідні тисячі спеціалістів, а вузи випускали лише незначну кількість від потрібного числа.

За 1929-1932 рр. в системі вузів політосвіти в Харкові вищу освіту одержало всього 80 осіб (у тому числі в 1929 р. - 30, 1930 - 18, 1931 - 15, 1932 - 17).

Розуміючи, що денне відділення не розв'яже кадрової проблеми, керівництво ВУІКО порушує питання про підготовку фахівців бібліотечної справи без відриву від виробництва. У грудні 1932 р. бібліотечні працівники України та бібліотечний факультет ВУІКО включаються в соцзмагання зі своїми ленінградськими колегами, беруть зобов'язання, спрямовані на подальше підвищення кваліфікації і вимагають від Наркомосу республіки відкриття вечірнього факультету [7].

Готуючись до XVII з'їзду партії, ВУІКО вирішує відкрити його (без відриву від виробництва) [8].

Наказом Наркома освіти УРСР від 24 січня 1934 р. при ВУІКО утворюється перший в Україні бібліотечний факультет з трирічним терміном навчання і планом прийому 100 осіб (функціонує з 15 лютого 1934 р.). Організація трьох курсів, з яких другий та третій були укомплектовані зі студентів робосівського університету, спричинила великі труднощі в складанні навчального плану, який включав відповідні цикли: соціально-економічний - 43%, спеціальний - 48%, вивчення іноземних мов - 9%. Це був перший навчальний план з переважною більшістю годин для вивчення спеціальних дисциплін. Теорія мала органічно поєднуватися з практикою залежно від типу бібліотеки. З 85 студентів першого курсу 21 працював у профспілкових бібліотеках, 10 - у політосвітніх і дитячих, 27 - у бібліотеках вузів і різних установ.

З вересня 1934 р. в Києві починає працювати бібліотечний факультет ВУІКО як його філія. У січні 1935 р. виникає потреба в новому наборі (100 осіб).

Постанова ЦВК СРСР від 27 січня 1934 р. «Про бібліотечну справу в Союзі РСР», вказуючи на недоліки в організації бібліотечної роботи та підготовці спеціалістів, зобов'язала збільшити прийом на бібліотечні відділи всіх вузів країни. На виконання цієї директиви ВУЦВК і Рада народних комісарів УСРР приймає постанову «Про роботу масових бібліотек», якою ставить завдання забезпечити підготовку керівного складу не менше, ніж наполовину з вищою освітою і встановлює набір до бібліотечного факультету ВУІКО на 1934-1935 рр. (в кількості 500 осіб, з них - 100 на вечірній факультет).

Практика підготовки бібліотечних працівників на бібліотечних факультетах вузів комуністичної освіти і педвузів себе не виправдовувала. Наказом НКО УСРР №727 від 1 липня 1935 р. ВУІКО реорганізується в Український бібліотечний інститут з трирічним курсом навчання і трьома факультетами підготовки бібліотечних працівників для масових бібліотек [11]. Створенням УБІ завер-

шилась багаторічна трансформація ряду вузів системи політосвіти в самостійний вищий бібліотечний навчальний заклад. Вимоги до партійності залишаються: 64% - комуністи, 31% - комсомольці. Поступово бібліотечний вуз формує власний колектив викладачів спецдисциплін, котрі мають досвід бібліотечної роботи.

Багато зусиль організації першого бібліотечного вузу України віддали О.Троїцька, Р.Фалькович, С.Комський, Л.Костелі, І.Гудесман, О.Майборода та ін. До кафедри бібліотекознавства було направлено частину аспірантів Українського науково-дослідного інституту книгознавства, реорганізованого 1936 р. в науково-методичний кабінет бібліотекознавства і бібліографії при бібліотечному управлінні НКО. В УБІ як єдиній вищій бібліотечній школі в Україні, що готує бібліотекознавців, бібліографів, викладачів, працює аспірантура. Її завдання - підготовка науковців, викладачів вузів.

Інститут збільшував випуск фахівців. Якщо з 1927 по 1935 р. усі політосвітні вузи (ХІНО, ХШО, ВУІКО) підготували 176 бібліотечних працівників вищої кваліфікації, то в 1936 р. - 200; у 1937 - 291.

На початок 1937 р. становище з їх підготовкою дещо покращилося. При УБІ працюють двомісячні курси перепідготовки завідуючих районними бібліотеками (200 осіб), курси для підготовки бібліотекарів дитячих бібліотек на 120 осіб. Але зростаючі потреби в кадрах ці заходи не задовольняють. На місцях сотні бібліотекарів з великим стажем фахової роботи, виступаючи на різних нарадах, наполягають вирішити питання про організацію заочного навчання. Серйозною проблемою в бібліотечних технікумах стає нестача викладачів спецдисциплін. УБІ планує збільшити їх підготовку саме на факультеті без відриву від виробництва.

На 1 січня 1937 р. всього бібліотекарів в Україні в системі Наркомосу (без шкільних) було 4406 осіб, у т.ч. з вищою освітою - лише 113, із середньою - 920; освіту нижче середньої мали 3373 осіб.

Наркомосвіти УРСР видає два накази від 26 квітня 1937 р. про УБІ, зміст яких суперечить існуючій ситуації: наказ №597: згідно з ним інституту надається право готувати бібліотечні кадри з додатковою кваліфікацією викладачів української та російської мов в неповній середній школі та бібліотечних технікумах; наказом №598 скасовувався набір вступників до перших курсів без відриву від виробництва до УБІ та його Київського і Одеського філіалів. Натомість цим же наказом збільшується прийом до екстернатури при УБІ на 100 осіб.

Таке рішення Наркомосвіти аргументує тим,

що УБІ своїми контингентами, в основному, забезпечує потреби щодо висококваліфікованих кадрів бібліотечних працівників. Ствердження більш ніж дивовижне.

Додаткова кваліфікація викладачів мови, яку згідно з наказом інститут міг надавати своїм випускникам, дозволяла їм не йти на бібліотечну роботу. Закриття факультету підготовки без відриву від виробництва УБІ виключало можливість одержання спеціальної освіти практичними працівниками бібліотек України.

Журнал «Радянська бібліотека» в передовій статті «Увагу бібліотечній справі» суворо критикував діяльність НКО УСРР з керівництва підготовкою бібліотечних кадрів, безвідповідальність рішень вищезазначених наказів НКО [12].

Мабуть, екстернатура, на яку покладав надії Наркомос, не набула бажаного розвитку, бо публікацій або архівних матеріалів, пов'язаних з її діяльністю, віднайти не вдалося.

Безумовну недалекоглядність рішень Наркомосу і керівництва УБІ підтвердила історія. Саме широке розгортання підготовки спеціалістів без відриву від виробництва дозволило вже в повоєнні часи забезпечити бібліотеки України фахівцями вищої кваліфікації, піднести рівень бібліотечної роботи.

3 серпня 1939 р., згідно зі Статутом, затвердженим Всесоюзним комітетом у справах вищої школи, УБІ було перейменовано в Харківський державний бібліотечний інститут. Відбулися суттєві структурні зміни: вперше відкрито факультет бібліографії, відновлено заочний факультет. Контингент ХДБІ в 1939-40 н.р. становив 968 осіб, у 1940 - 41 рр. - 1039 осіб.

Велика Вітчизняна війна перервала діяльність вузу. Не маючи змоги евакуюватися, Харківський бібліотечний інститут припинив свою діяльність. Сотні викладачів і студентів пішли на фронт, багато з них загинули, захищаючи Батьківщину.

26 травня 1945 р. постановою Ради Міністрів України вуз було відновлено. ХДБІ, створивши філіал у м.Києві, дав життя другому в республіці бібліотечному вузу. Консультпункт у Львові допоміг у підготовці кадрів для західних областей.

У 1964 р. вуз було реорганізовано в Харківський державний інститут культури (ХДІК), бібліотечний факультет якого зі щорічно зростаючим контингентом обох форм навчання вніс гідний вклад у підготовку висококваліфікованих спеціалістів.

Подальша історія розвитку бібліотечної освіти в Україні пов'язана також зі становленням і розвитком молодих бібліотечних вузів. Але це вже тема іншої статті.

У 1998 р. ХДІК одержує новий статус - Академії культури.

Своєрідна, не маюча аналогів у світовій практиці, вища бібліотечна школа колишнього Союзу сформувалась у бібліотечні факультети, інститути, згодом університети, академії. Але тільки тепер ця освіта виходить на якісно новий рівень підготовки фахівців. В її основі мають бути

високі духовні ідеали, широка загальна культура і професіоналізм тих, хто працюватиме у нашій галузі в третьому тисячолітті.

Майбутня об'єктивна історія українського бібліотекознавства, безумовно, визначить внесок першого бібліотечного вузу України в становлення і розвиток бібліотечної освіти.

1. Бюлетень Укрглавпрообра. - 1921. - №2. - С.5.
2. Бюлетень НКО УССР. - 1925. - № 6 (11). - С.20.
3. Правила прийому до ХІНО // Освіта на Харківщині. - 1925. - № 9. - С.2-3.
4. *Зільберштейн А.* Факультет політосвіти Харківського ІНО // Зап. Харк. ІНО ім. Потебні. - Х., 1926. - Т.1. - С.119-133.
5. ЦД ОРЖ УРСР. - Ф.166, оп. 14, спр. 4583, арк. 223.
6. *Фридьєва Н.Я.* Підготовка бібліотечних кадрів на Україні // Красный библиотекарь. - 1930. - №10. - С.452-45.
7. Виклик лєнінградських бібліотекарів приймаємо! // Б-ка у соц. будівництві. - 1932. - № 2. - С.1-4.
8. *Фалькович Р.* Вечірній бібліотечний факультет ВУІКО без відриву від виробництва // Там само. - 1934. - № 9. - С.17-21.
9. *Троїцька О.* Бібліотечний факультет ВУІКО в 1933-34 році // Там само. - 1934. - №9. - С.15-17.
10. *Костелі Л.* Київський бібліотечний факультет ВУІКО // Там само. - 1935. - № 2. - С.30-35.
11. *Комський С.* Підготовка и переподготовка бібліотечних кадрів на Україні // Красный библиотекарь. - 1936. - № 8. - С.15-19.
12. Увагу бібліотечній справі // Рад. б-ка. - 1937. - № 8. - С.5-7.